

УДК 37013

**ФАКТОРИ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТОВАРИСТВА "ЗНАННЯ" В УКРАЇНІ)**

Ковнер В. В.

У статті автор, аналізуючи матеріали товариства "Знання", присвячені питанням сімейного виховання, визначає фактори сімейного виховного впливу та відмічає їх значення в формуванні особистості.

Ключові слова: виховний вплив, батьківський авторитет, похвала, осуд, емоційна атмосфера сім'ї, стиль виховання, приклад батьків, статева соціалізація.

В статье автор, анализируя материалы общества "Знание", посвященные вопросам семейного воспитания, определяет факторы семейного воспитательного влияния и отмечает их значение в формировании личности.

Ключевые слова: воспитательное влияние, родительский авторитет, одобрение, осуждение, эмоциональная атмосфера семьи, стиль воспитания, пример родителей, половая социализация.

The author of the article analyzes materials of the "Znannya" Society that are devoted to family upbringing, determines factors of educational influence in a family and highlights their role in personality formation.

Key words: educational influence, parental authority, praise, disapproval, emotional atmosphere of a family, style of upbringing, parents as role-models, sexual socialization.

В сучасній Україні відбуваються значні зміни в галузі економіки, політики, культури. Від ефективності освітньо-виховної діяльності, метою якої є формування всебічно розвиненої особистості, багато в чому залежать успіхи соціально-економічних перетворень, спроможність українського суспільства подолати наростаючі негативні тенденції в розвитку духовної культури, відродити найвищі моральні ідеали, життєві пріоритети та визначити шляхи формування національної самосвідомості. Моральне становлення особистості відбувається під впливом широкого спектру соціо-культурних умов, основним суб'єктом такого впливу є сім'я. В сім'ї закладаються основи всіх моральних якостей людини. Саме від батьків істотно залежить коло духовних потреб дитини, її інтереси, ставлення до себе та інших людей, спрямованість почуттів, життєва позиція. І обов'язком сім'ї є відкриття перед дитиною світу найвищих цінностей. Крім свідомого ставлення батьків до проблеми виховання дітей, необхідним на часі є також вимога постійного поповнення психолого-педагогічних знань батьків. "Мистецтво виховання має ту особливість, – писав видатний педагог Ушинський, – що майже всім воно здається справою знайомою і зрозумілою, – і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним знайома, теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння, ... але... крім терпіння, вродженої здатності і навички, необхідні ще й спеціальні знання" [5, с. 11]. Усе, що становить позитивні сторони досвіду сімейного виховання і здатне збагатити арсенал цілеспрямованих педагогічних впливів батьків, заслугоує якнайпильнішої уваги і вивчення. Неможливо розв'язати проблему відродження сім'ї як соціального інституту без належної організації просвітницької роботи серед батьків з питань сімейного виховання. З цієї точки зору, на нашу думку, є актуальним вивчення, узагальнення і використання досвіду організацій товариства "Знання". У просвітницько-педагогічній роботі товариства "Знання" брала участь велика плеяда освітян, серед них Ф. Корольов, Б. Степанишин, Л. Кобзар, М. Стельмахович, Т. Гаврилова, С. Тищенко, В. Котирло, та багато ін., і вагома частина їх робіт присвячена проблемам сімейного виховання.

На думку науковців, фактори, які в процесі сімейного виховання сприяють становленню особистості дитини, можна віднести до трьох сфер – сфера безпосередніх педагогічних впливів на дитину з метою керівництва її поведінкою

(ефективність цих впливів великою мірою залежить від авторитету дорослих); сфера емоційного спілкування батьків з дитиною, що передбачає гармонію інтересів, емоцій; сфера спілкування близьких дитині дорослих між собою, ставлення батьків до інших людей, подій; їхні моральні установки, вчинки, погляди, оцінки, що справляє виховний вплив на внутрішній світ дитини через механізм наслідування. Дослідники відмічають, що "перша сфера має найбільш істотне значення у дошкільному віці, третя – у ранньому дитинстві, а друга від народження до року" [2, с. 19].

На думку науковців, батькам важливо пам'ятати, що результативність їхніх виховних впливів великою мірою залежить від розуміння внутрішнього світу дитини, вдумливого ставлення до її бажань, прагнень, мотивів, інтересів. Батьки повинні завжди намагатись розпізнавати справжні причини дитячого вчинку. "Немає сумнівів у необхідності батьківської строгості й невлаштованості щодо негідної поведінки дітей, порушення ними моральних норм, правил доброчесності, вимог, які регулюють взаємодію з природою і людські стосунки. Однак обов'язковим компонентом цієї строгості має бути благородство, готовність дорослого бути в усьому прикладом для дитини, всіляко спонукати її до високоморальних вчинків, а не лише карати за кожну провину" [2, с. 39]. Науковці відмічають що, неможливо уявити собі батьків, які б обходились без покарань і, на жаль, найменшу питому вагу мають такі форми осуду дитячих провин, як вияв подиву негідною поведінкою, засмучення, які дитину, що любить своїх батьків, змушують дужче мучитися каяттям, ніж будь-яке покарання. Фізичне ж покарання чи образливі слова викликають біль, страх, принижують дитину, а тому породжують у неї не каяття з приводу вчиненого, а затамовану образу, озлоблення, прихований протест, що чекають своєї хвилини, аби вихлюпнутися відвертими чи потаємними зловмисними діями. "Помітивши в собі невинуватого дратівливості у спілкуванні з дитиною, невміння переконливо пояснити шкідливість того чи іншого вчинку, слід негайно братися за самовдосконалення" [2, с. 39]. С. Тищенко відмічає, що одним із важливих факторів безпосереднього виховного впливу є похвала дорослого, "вона підносить дитину у власних очах, викликає у неї яскраві позитивні переживання" [4, с. 13]. Звичайно, похвала не повинна перетворюватись на захвалювання дитини, бо це дезорієнтує її у власних можливостях, знижує активність. Осуд, на думку дослідника, веде до зниження самоповаги і вияву негативних емоцій. "Часто осудження, висловлене дорослими в різкій емоційній формі, сприймається дітьми як глибока образа, яка гальмує прагнення дитини стати кращою, виправити в своїй поведінці те, що було засуджене дорослими. Тому так важливо в тих випадках, коли діти завинили, знаходити такі форми впливу на них, які б викликали моральні переживання, прагнення змінити на краще власну поведінку" [4, с. 13]. Т. Гаврилова відмічає, що якщо батьки оцінюють всю особистість дитини за вчинок ("Як ти міг так вчинити, який ти поганий"), у дитини поступово складається уявлення, що вона така, яка її поведінка, що любити її немає за що. Якщо батьки вміють відділити ставлення до дитини від оцінки її вчинку, готові пробачати і допомагають виправитись, така позиція батьків сприяє тому, що у дитини формується позитивне ставлення до себе, розуміння своїх переваг і недоліків, готовність позитивно змінювати свою поведінку.

На думку науковців, ефективність безпосереднього педагогічного впливу батьків на дитину великою мірою залежить від авторитету дорослих. Т. Гаврилова відмічає, що для організації продуктивного для особистості дитини спілкування "необхідно, щоб не тільки дорослий сприймав дитину, але й дитина сприймала дорослого" [1, с. 45]. На думку дослідниці, цьому сприяє сприйняття батьками дитини як рівного достойного поваги партнера, визнання за нею права на власну точку зору. Науковці стверджують, що авторитет близької дорослої людини ґрунтується на вірі дитини в безсумнівне достоїнство і перевагу в усьому над нею самою старшого, наділеного силою, мудрістю, знанням. На думку С. Тищенко, "... основою цієї віри є тісний емоційний контакт дитини з дорослим, завдяки якому вона відчуває себе предметом любові, опіки, турботи, вболівань близької людини ..., діти по-своєму не прощають батькам легковажного ставлення до себе: вони просто не вірять їм" [4, с. 14]. Інформація, яку одержують діти від авторитетного дорослого, переживається ними як особисто значуща, така, що спонукає до дії і не викликає внутрішнього опору. "Впливові дорослі тримають сьогодні у своїх руках все те духовне багатство, яким володітиме дитина завтра... Зробити дитину володарем найкращих

духовних надбань – це означає емоційно впливати на неї день у день з тим, щоб сформувати ціннісне ставлення до навколишнього світу; це означає також залучення дитини до таких видів діяльності, які сприяють засвоєнню нею цих духовних цінностей" [4, с. 15]. Вчені вважають, що в разі відсутності авторитету батьків слова і вчинки дорослих не сприймаються дітьми як беззастережно істинні і мудрі, у дитини не виникає прагнення заслужити схвалення батьків, вона не прагне бути такою, якою батьки хотіли б її бачити.

Дослідники вказують на великий вплив у формуванні моральних цінностей підростаючої особистості гармонії сімейних відносин. "Емоційні зв'язки між дорослими і дітьми в сім'ї – це провідні фактори виховного впливу на молоду людину" [4, с. 9]. Дітей передусім емоційно вражає поведінка батьків, їхнє ставлення один до одного. "Вивчення і поширення виховного досвіду, побуту, психологічного клімату, гармонійної сім'ї – справа величезної ваги. Але сім'ї, в яких переважають позитивні якості – правдивість, моральна чистота й доброта, сімейна дружба і любов, повага дітей до батьків, увага батьків до дітей, наявність виховних добрих прикладів, все те, що уявляється нам як нормальний стан речей у хорошій, нормальній сім'ї, у повному вигляді зустрічається дуже рідко" [2, с. 17]. Афективна насиченість спілкування між членами сім'ї, переважання позитивних та негативних емоцій істотно відбивається на самопочутті дитини, її світосприйманні та усвідомленні образу близьких дорослих. Від атмосфери в сім'ї, від морального обличчя батьків великою мірою залежить спрямованість активності дитини. С. Тищенко стверджує, що під впливом "теплого" сімейного клімату у дітей формується висока сприйнятливості до виховних впливів дорослих. "Діти, які виховуються в сім'ях з таким кліматом, добре контактують з однолітками, виявляють доброзичливе ставлення до них, правильно реагують на вимоги вихователів у дитячому садку. І навпаки, у поведінці дітей, які виховуються в так званих "неблагополучних" сім'ях, переважають негативні емоції, упереджене, здебільшого недоброзичливе ставлення до оточення" [4, с. 10]. Вчені стверджують, що в дітей, які не отримують в сім'ї належного тепла і достатньої уваги, часто розвивається захисна форма поведінки, яка проявляється негативним ставленням до дорослих, неслухняністю, агресивністю. Т. Гаврилова відмічає, що галасливою грою, інколи певною жорстокістю такі діти намагаються привернути увагу оточення. У школі такі діти заважають іншим дітям навчатись, дезорганізують клас, ображають дітей. "Так, дитина, яка не отримала в сім'ї належної уваги і тепла, не прийнята вдома дорослими, часто стає нікому непотрібною в школі, з нею не дозволяють дружити, її засуджують вчителі. І такій дитині не залишається нічого іншого, як відповідати приписаному їй образу суб'єкта, який нічого не може і від якого нічого хорошого не слід очікувати, і в результаті "маленький" хуліган часто виростає в важкого підлітка, а іноді і в правопорушника" [1, с. 52].

Аналізуючи причини порушень в емоційно-моральній поведінці дітей, дослідники вказують на те, що не можна не брати до уваги зміни, які відбуваються у сучасній сім'ї. Емансипація жінки, її освіченість, професійна компетентність часто підриває авторитет батька як голови сім'ї. Жінка залишає за собою право визначати стиль сімейних відносин, приймати рішення. В сучасній сім'ї частішають випадки лідерства жінки, в той час коли чоловіку належить другорядна роль – відсторонюється жінкою або відсторонюється сам від виховання, традиційні для чоловіків функції контролю і сімейних санкцій часто переходять до жінки, і при цьому вона втрачає роль емоційно-теплого центру сім'ї. Т. Гаврилова відмічає, що "повноцінний розвиток дитини неможливий поза здоровим і нормальним процесом статевої соціалізації" [1, с. 54]. На її думку, необхідно будувати виховання так, щоб батьки брали участь в становленні дійсно жіночої та чоловічої мотивації і рис характеру, щоб у дівчаток мало місце формування таких якостей, як тактовність і терпимість, а у хлопчиків рішучість і відповідальність. Викривлення чоловічої і жіночої поведінки, порушення сприйняття себе як представника чоловічої або жіночої статі болісно переживається в підлітковому і юнацькому віці, може призвести до невротизації або психопатизації особистості.

Надзвичайно важливим у становленні особистості є приклад батьків: їх стосунки з іншими людьми. "Якщо батьки будують свої взаємини з оточенням, виходячи з корисливих міркувань, то потреба в безоплатній доброті не сформується у їх дитини... такі взаємини дуже негативно позначаються на вихованні дитини,

призводять до дисгармонії в її внутрішньому світі" [2, с. 37]. Істотну роль у вихованні дітей відіграє ставлення молодих батьків до представників старших поколінь, своїх батьків. "Там, де бабусі й дідусі не оточені загальною увагою і теплом, де немає співчуття до їх віку й поваги до них, там неминуче підриваються і корені для формування в дитини доброзичливого ставлення до людей, у тому числі й власних батьків" [3, с. 6]. В певному емоційному ставленні дорослого до предметів чи явищ закладений для дитини смисл існування цих предметів і явищ, їх ціннісне значення. "Те, що дорослі хвалять, оберігають, заради чого витрачають сили, чим захоплюються, через що страждають і т. ін., поступово стає предметом переживань самої дитини" [4, с. 11]. Таким чином в дитини закладається розуміння моральних цінностей.

Характер сімейних взаємовідносин, стиль виховання, прийняті в сім'ї цінності визначають ставлення дитини до себе і до інших людей, спрямовують її духовне зростання або, навпаки, перешкоджають розвитку її особистості.

Література

1. Гаврилова Т. П. О воспитании нравственных чувств / Т. П. Гаврилова. – М. : Знание, 1984. – 80 с. – (Серия "Педагогика и психология" ; № 7).
2. Злочевський С. Є. Сімейна педагогіка / С. Є. Злочевський, В. К. Котирло. – К. : Т-во "Знання" УРСР, 1986. – 48 с. – (Серія 7 "Педагогічна" ; № 13).
3. Скнар О. І. Педагогічна культура сім'ї / О. І. Скнар. – К. : Т-во "Знання" УРСР, 1984. – 48 с. – (Серія 7 "Педагогічна" ; № 6).
4. Тищенко С. П. Психологія виховного впливу сім'ї на дитину / С. П. Тищенко. – К. : Т-во "Знання" УРСР, 1982. – 48 с. – (Серія 7 "Педагогічна" ; № 11).
5. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания : собр. соч. : в 10 т. / К. Д. Ушинский. – М.–Л., 1950. Т. 8. – 1950.
6. Чулкова Л. О. Спілкування з дітьми у сім'ї / Л. О. Чулкова. – К. : Т-во "Знання" УРСР, 1991. – 30 с. – (Серія 7 "Педагогічна" ; № 5).